

O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL HAMDA TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Ochilov Og‘abek,

Qashqadaryo viloyati PMM

Pedagogika, psixologiya va ta’lim menejmenti kafedrasida katta o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18932296>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarning mustaqil hamda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullari ko‘rib chiqiladi. Mustaqil fikrlashning ta’limdagi ahamiyati, uning rivojlanishini shakllantiruvchi unsurlar, samarali metodik strategiyalar ta’kidlanadi. O‘qitishning interfaol usullari va yangi pedagogik vositalarning o‘quvchilarning bilish jarayonlariga ta’siri ham o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Mustaqil bilish, interfaol texnika, ta’lim texnologiyalari, tanqidiy fikrlash, yangi pedagogik yondashuvlar.

Аннотация. Рассматриваются методы развития мыслительных навыков. Подчеркивается важность самостоятельного мышления в образовании, элементы, формирующие его развитие, и эффективные методические стратегии. Также изучается влияние интерактивных методов обучения и новых педагогических инструментов на когнитивные процессы учащихся.

Ключевые слова: Самостоятельное обучение, интерактивные методы, образовательные технологии, критическое мышление, новые педагогические подходы.

Abstract. Methods for developing thinking skills are considered. The importance of independent thinking in education, the elements that shape its development, and effective methodological strategies are emphasized. The impact of interactive teaching methods and new pedagogical tools on students' cognitive processes is also studied.

Keywords: Independent learning, interactive techniques, educational technologies, critical thinking, new pedagogical approaches.

Kirish. XXI asr ta’limi insondan nafaqat mustahkam bilimga ega bo‘lishni, balki bu bilimlarni tahlil qilish, qaytaishlash, yangi g‘oyalar yaratish va muammolarga noodatiy yondashishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan tanqidiy fikrlash va kreativ fikrlash zamonaviy pedagogikaning asosiy kompetensiyalaridan biri sifatida qaraladi. Bu ikkala fikrlash turi ko‘pincha bir-biriga qarama-qarshi qo‘yiladi, aslida esa ular bir-birini to‘ldiruvchi, o‘zaro uyg‘un holda ishlaydigan murakkab kognitiv jarayonlardir. Mazkur maqolada tanqidiy fikrlash va kreativ fikrlashning mohiyati, farqlari, o‘zaro bog‘liqligi hamda ta’lim jarayonidagi roli chuqur tahlil qilinadi

Olimlar, pedagoglar, psixologlar, metodistlar: V.V.Davidov, M.G.Davletshin, I.Y.Lerner, A.M.Matyushkin, M.I.Mahmutov, S.Rajabov, D.Shodiyev va A.M.Umronxo‘jayev muammoli ta’lim va ta’lim jarayonini tashkil etish tamoyillari doirasida umumlashtirish shakllari va ularning tuzilishini yoritib beradi. Biz rus yozuvchisi Tolstoyning quyidagi nuqtai nazarini etkazamiz: “Donolik – bu keng bilim to‘plash emas, balki qaysi bilim eng muhim, nima kamroq va nima muhimligini tushunishdir”. Sotsiolog va faylasuf G.Spenserning ta’kidlashicha, “Agar shaxsning bilimi tartibsiz bo‘lsa, bilimning ko‘payishi ularning fikrlarida katta tartibsizlikka olib keladi”.

Shu bois yosh o'quvchilarni erta yoshdanoq tanqidiy fikrlash va tahlil qilishga o'rgatish, ularning kelajakda el-yurtimizning mas'uliyatli yetakchilari bo'lib voyaga yetishini ta'minlash zarur. Tanqidiy fikrlash nimadan iborat? Tanqidiy fikrlash – bu ma'lumotlarni tahlil qilish orqali xulosalar chiqaradigan fikrlashning o'ziga xos shakli. Tanqidiy fikrlash – bu mustaqil, o'z-o'zini ko'rsatuvchi, tartibga solinadigan va o'z-o'zini qayta ko'rib chiqadigan bilish usuli. Talab – xabardorlikni oshirishning qat'iy mezonlariga rozilik berish va ularni qunt bilan amalga oshirish.

Hozirgi vaqtda milliy taraqqiyotga ko'maklashish uchun Sharqning ko'zga ko'ringan namoyandalari Xorazmiy, Forobiy, Ibn Sinolar targ'ib qilganliklaridek, ta'lim muassasalarimiz tomonidan taqdim etilgan sharqona ta'lim mazmuni orqali yetishib chiqayotgan yoshlar mustaqil tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi zarur. Olingan bilimlar jamiyat taraqqiyoti uchun katta foyda keltirishini o'rgatish va namoyish etish zamonaviy globallashuv sharoitida hal qiluvchi o'rin tutadi [3].

Adabiyotlar tahlili. Tanqidiy fikrlashning mohiyati talabalarning bilim jarayonlarini jalb qilish va tayanch guruhlarda ularning tasavvur va ijodkorligini rivojlantirishdan iborat. Tanqidiy fikrlashni ichki rivojlantirish uchun qo'llaniladigan asosiy yondashuvlar quyidagilardir: Talabalarning mustaqil ishlashi; O'z-o'zini va tengdoshlarini baholashning tarkibiy qismlari; Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashning muammoga yo'naltirilgan metodikasi; Ta'lim moslashuv tizimining elementlari va boshqalar. Richard V. Pol tanqidiy fikrlashni ikki to'liqli harakat sifatida tavsiflaydi.

Tanqidiy fikrlashning dastlabki bosqichi ko'pincha tanqidni o'z ichiga olgan sof, oqilona fikrlash bilan tavsiflangan “tanqidiy tahlil” deb ataladi. Xususiyatlar unga murojaat qilganlar orasida farq qiladi. Barri K. Beyer (1995) tanqidiy fikrlashni aniq, asosli hukmlarni shakllantirish jarayoni sifatida belgilaydi. Tanqidiy fikrlash g'oyalarni asoslash, har tomonlama ko'rib chiqish va baholashni taqozo etadi. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bo'yicha AQSh Milliy kengashi tanqidiy fikrlashni kuzatish, tajriba, fikrlash, fikrlash yoki aloqa orqali olingan ma'lumotlarni faol va malakali o'zgartirish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish yoki ishlatish, e'tiqod va harakatni (kontseptsiyani) bildiruvchi tushunchalarga ta'riflaydi. kognitiv, progressiv baholash jarayoni sifatida tavsiflanadi.

“Tanqidiy fikrlash” tushunchasi XX asr o'rtalarida pedagogika faniga kirib kelgan. Birinchilardan bo'lib tanqidiy fikrlash atamasi K. Popper tomonidan ishlatilgan. Unga ko'ra har bir tirik organizm muammolarni “hal qiluvchi” vazifasini bajaradi. Atrofdagi ma'lumotlar dunyo tirik organizmning ma'nosini tasdiqlash yoki rad etish sifatida qaraladi bu hodisani oldindan beradi. Bunday vaziyatda tanqidiy fikrlash – haqiqatni izlash va xatoni bartaraf etish usuli sifatida ishlaydi. Tanqidiy fikrlash masalasi b'yicha ish olib borgan xorijiy mutaxassislardan, E. De Bono, J. Daniya, M. Lipman, D. Halpern, D. Klouz. A. E. Petrovlarning so'zlariga ko'ra, tanqidiy fikrlash reflektiv xususiyatga ega bo'lib, bunda inson o'z tafakkurini va uning to'g'riligini o'rganadi. A. Veretennikova

tanqidiy fikrlashni belgilashda, uni baholashni shakllantirishga qaratilgan ruhiy holatlar, xususiyatlar va jarayonlar tizimi sifatida taqdim qiladi. V. A. Shamis va L. A. Malts ta'kidlaganidek, tanqidiy fikrlash – xatolarni topish va ularni tuzatishni o'z ichiga oladi. I. A. Pshonkovskayaning asarlarida tanqidiy fikrlash – aks ettirish va baholashning murakkab jarayoni, shuningdek unga ijodiy fikrlash asos sifatida qaraladi. Uning fikricha, ijodiy va tanqidiy fikrlash jarayonlari o'zaro bog'liq deb qaraladi. Tanqidiy fikrlashning eng to'liq tavsifini taniqli monografiya muallifi D. Halpern bergan, ya'ni unga ko'ra: "Tanqidiy fikrlash – bu kerakli yakuniy natijaga erishish ehtimolini oshiradigan kognitiv texnikadan foydalanishdir". Ushbu ta'rifda tanqidiy fikrlash – fikrlashni nazorat qilish, asoslash va maqsadga muvofiqligi bilan ajralib turadigan narsa sifatida va muammolarni hal qilish, xulosalar chiqarish, ehtimoliy baholash va qaror qabul qilishda qo'llaniladigan fikrlash turi sifatida qaraladi. Shu bilan birga, bunda fikrlovchi muayyan vaziyat va hal qilinadigan vazifa turi uchun asosli va samarali bo'lgan ko'nikmalardan foydalanadi. Tanqidiy fikrlash-bu qo'llab-quvvatlash nuqtasi, tabiiy g'oyalar va ma'lumotlar bilan o'zaro aloqa qilish usuli. Biz ma'lumotni tanlash muammosi bilan turamiz.[6]

Zamonaviy tanqidiy fikrlash tadqiqotchilari ijodkorlik, tasavvur, izlanish, ishtiyoq, empatiya, bilim integratsiyasi, feministik nazariya, sub'ektivlik, noaniqlik va befoydalik kabi xususiyatlar, tushunchalar va jarayonlarni qamrab olish uchun oldingi ta'riflarni kengaytirishga harakat qilishdi. Tanqidiy fikrlashning ba'zi kontseptsiyalari bu sub'ektiv hislarni o'tkazib yuboradi. Ennis tanqidiy fikrlashni kuzatish, tajriba, mulohaza yuritish, o'rganish yoki assotsiatsiya natijasida olingan bilimlarni kontseptsiyalash, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish va baholashning intellektual va intizomli jarayoni sifatida belgilaydi, bu e'tiqod va harakatni bildiradi. Ennisning ushbu ta'rifi Piter Fazione va Deanna Kuhn tomonidan taqdim etilgan Xarvi Sigeldan olingan. Ennisning ta'kidlashicha, tanqidiy fikrlash diqqatni jamlashni va kognitiv ishtirokni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi vaqtda o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim jarayonining asosiy maqsadi hisoblanadi. Mustaqil fikrlash bilimlarni egallash uchun ham, bu bilimlarni tanqidiy tahlil qilish uchun ham, muammolarni ijodiy hal qilish va mustaqil qarorlar qabul qilish uchun ham zarurdir. Zamonaviy, jadal rivojlanayotgan dunyoda yoshlarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish ta'limning asosiy maqsadi bo'lib, turli innovatsion va qiziqarli metodologiyalardan foydalanishni taqozo etadi [2].

Tahlillar va natijalar. Binobarin, bu bilimlar o'quvchilarda har tomonlama va tezroq o'stirilishi bilan u ishonchga aylanib, ularning bilish jarayonlari va tanqidiy fikrlashlari uchun vosita bo'lib xizmat qiladi [4]. Davlatimiz rahbari bu masalaga quyidagi fikrlarni bildirib o'tadi: Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom, shaxsiy javobgarlik har qanday rahbar faoliyatida asosiy tamoyil bo'lishi kerak.

Xalqaro terminologiya tizimida (yunoncha) ta'riflangan tanqidiy fikrlash atamasi ko'p qirrali "tanqid" so'zidan kelib chiqqan, "baholash" va "tekshirish" kabi ma'nolarni

o‘z ichiga olgan aql-zakovatli fikrlash uslubini anglatadi; shu nuqtai nazardan, tanqid quotidian hayotda qo‘llaniladi. “ayb” ma’nosini bildirmaydi, balki bilish qobiliyatini bildiradi va “baholash”, “aniqlash”, “hakim”, “ajratish” kabi so‘zlarni o‘z ichiga oladi.

Tanqidiy fikrlashning falsafiy asoslari uning etimologiyasi bilan birga antik davrga borib taqaladi; ayniqsa, bu tushunchaga o‘xshash unsurlar bundan 2500 yil avval Sokratning pedagogik amaliyoti va falsafalarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Keyinchalik, O‘rta va Yaqin Sharq olimlarining tabiiy va ilmiy asarlari fanning turli jabhalariga, jumladan, uning tamoyillari, tuzilishi, mezonlari, insonning kognitiv rivojlanishi va tanqidiy tafakkuri bilan bog‘liqligiga katta qiziqish bildiradi. Topilmalar va ularning tahlili. Tafakkur tushunchasi fanning paydo bo‘lishi bilan paydo bo‘lgan va rivojlanishda davom etmoqda. Tanqidiy fikrlashning mohiyati uchta tashqi omil bilan bog‘liq: uning maqsadi, maqsadi va didaktik asoslar evolyutsiyasini tartibga soluvchi tamoyillar. Tanqidiy fikrlashning tashqi jihati oddiyroq jarayonlarni kuchaytirish va o‘quvchining umumiy kognitiv qobiliyatini saqlashni anglatadi. Buning uchun keyingi protseduralar qo‘llaniladi: turli xil nerv markazlari o‘rtasidagi funktsiyalarni o‘quv faoliyatining ko‘plab usullari va turlarini almashtirish orqali almashtirishni osonlashtirish; ta’lim jarayonida og‘zaki muloqot va ko‘rgazmali qurollarning, shuningdek, moddiy va mavhumning tegishli o‘zaro ta’siri;

O‘qitish davomida jismoniy va musiqiy dam olish intervallari; Ta’lim metodikasi sifatida o‘yinlar va musobaqalardan foydalanish orqali yoqimli his-tuyg‘ularni rag‘batlantirish [7].

O‘quvchilarning fikr yuritish jarayonida o‘z fikrini dalillar bilan asoslashga urinishlari, yangi g‘oyalar taklif qilishlari va muammolarga individual yondashuv ko‘rsatishlari ushbu ko‘nikmalar shakllanayotganini anglatadi. Bundan tashqari, o‘quvchilarning baholash mezonlari asosida o‘zini baholash va xatolar ustida ishlashga bo‘lgan tayyorligi mustaqil fikrlashning chuqurlashganidan dalolat beradi. Demak, pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan o‘qitish strategiyalari mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi hamda ularni shakllantirishda ta’lim muhitining roli beqiyosdir. Olingan natijalar asosida xulosa qilish mumkinki, mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashda an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, zamonaviy, interfaol va ijodiy metodlarni keng joriy etish zarur. Bu esa nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli shaxs bo‘lib shakllanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi [2]. Inson mustaqil fikrlash orqali tirik. Fikrsiz inson yaratish va o‘sishga qodir bo‘lmagan o‘lik jussaga aylanadi. Inson tafakkurining beqiyos kengliklari xususida o‘rta asrlarda yashab ijod etgan Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Abdulla Avloniy kabi qomusiy olimlar ilmiy badiiy usulda talqin qilganlar. So‘nggi davrlarga mansub olimlarning asarlarida esa ilmiylik uslubi ustunlik qiladi. muammoning ildiziga teranroq nazar tashlash uchun, avvalo, «mustaqil», «mustaqillik» so‘zlarining lug‘aviy ma’nosiga to‘xtab o‘tish joiz. «O‘zbek tilining Talqin

va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali izohli lug'ati»da «mustaqil» so'zi - «ixtiyori o'zida bo'lgan, tobe, qaram bo'lmagan» degan ma'noni anglatishi yozilgan. Shunga ko'ra mustaqil fikrni birovga tobe bo'lmagan, hech qanaqa yot fikrlarga, o'zgalar fikriga qaram bo'lmagan holdagi ong mahsuli deyish mumkin.

Tanqidiy fikrlashni o'qitishga kiritish o'quvchilarning kognitiv faolligini oshiradi va matnlarni yangicha tushunishni osonlashtiradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish juda qiyin ishdir. Bu muayyan yoshda yakunlangan va e'tibordan chetda qoladigan burch emas. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun barcha masalalarga e'tibor berish kerak. Hayotning ko'p jihatlari o'rganilmaganligicha qolmoqda. Qiziqish aqlni rivojlantiradi. Qiziqish kashfiyotlar va sarguzashtlarga yordam beradi, shuning uchun insonning tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi va uning hayotini boyitadi. Bundan tashqari, tanqidiy fikrlovchilarni rivojlantirishga yordam beradigan turli xil ta'lim muhitlari mavjud.

Quyidagilar ko'rsatilgan: Talabalar tafakkuri uchun vaqt va imkoniyatlarni osonlashtirish; Turli qarashlar va istiqbollarni o'z ichiga olish; Talabalarning ta'lim jarayoniga faolligini ta'minlash; O'quvchilarni kulishdan saqlanishga undash; Har bir talabaning tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ishonchni rivojlantirish; Tanqidiy fikrlashni qadrlash kerak [7].

Shu nuqtai nazardan, talabalar o'zlariga bo'lgan ishonchni rivojlantirishlari va o'z fikrlari va g'oyalarining ahamiyatini tan olishlari kerak; ta'lim jarayonida faol ishtirok etish; turli nuqtai nazarlarni diqqat bilan ko'rib chiqing; va o'z mulohazalarini ishlab chiqish va qayta ko'rib chiqishga tayyor bo'lish. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning dastlabki bosqichi kundalik baholashdir. Oxir oqibat, kun davomida erishilgan yutuqlarni baholash va tahlil qilish juda muhimdir. O'tkazib yuborilgan narsalarning miqdori ham hisobga olinishi kerak. Tahlil bajarish jarayonida xatolarga olib keladigan harakatlarni aniqlashi kerak. Avvalgi kunning kamchiliklarini tan olish va ularni bartaraf etish strategiyalarini o'ylab ko'rish juda muhimdir. Oxir-oqibat, voqea maqsad sari oldinga siljiganmi yoki undan qaytganmi, aniqlash kerak.

Xulosa. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish talabalarga ta'lim jarayonida faol ishtirok etish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish imkonini beradi. O'quvchilarning bilim qobiliyatini oshirishda interfaol yondashuvlar va yangi ta'lim texnologiyalarini joriy etish juda muhimdir. Mustaqil fikrlaydigan avlodni tarbiyalash uchun ta'lim jarayonini takomillashtirish va zamonaviy uslublarni keng joriy etish zarur.

Tanqidiy fikrlash va kreativ fikrlash zamonaviy ta'limning ajralmas qobiliyatlari bo'lib, ular o'zaro uyg'unlashganda shaxsning intellectual salohiyatini maksimal darajada rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. SOROS xalqaro ochiq jamiyatining "Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish asoslari" fanlararo dasturi. T. 2004 yil.
2. Nishonov A, Haydarov B, Nuriddinov B. va boshqalar. Baholash usullari. O'quv uslubiy qo'llanma. T., 2003. 190 bet.
3. Xudoynazarov, E. (2023). Boshlang'ich ta'limda mantiqiy fikrlashning ahamiyati. Yosh olimlar, 1(13), 32-37.
4. Egambergan, H.M. (2023). Yozuvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik va uslubiy asoslari. Zamonaviy fan, ta'lim va ishlab chiqarish muammolarining innovation échimlari, 4, 56-59.
5. Madraksimovich, X.E. va Urazboyevna, U.N. (2023). O'quvchilarning mantiqiy tafakkurini tiklashda sinfdan tashqari o'qituvchi va shogird suhbatlarining ahamiyati. Fan va innovatsiyalar, 2 (Maxsus 12-son), 564-566.
6. Xudaynazarov, E. va Kudelko, T.A. (2023). Futbol metaforalaridan foydalangan holda talabalar uchun ingliz tilidagi interaktiv topshiriqlar. Murakkab beqaror dunyoda ta'lim, 83.
7. Xudoynazarov, E.D., & Kudelko, T.A. (2022). Kelajak maktabi (Rossiya va Turkmaniston maktab o'quvchilari so'rovi materiallari bo'yicha). Chet tillari va adabiyotlarini o'rganishning dolzarb masalalarida (158-163-betlar).
8. Davronovich, B. M. (2021). Boshlang'ich matematika ta'limida amaliy ishlar matematikani o'rganishning uslubiy asosi sifatida. Asian Journal Of Multidimensional Research, 10(6), 173-176.
9. Madraximovich, K. E. (2020). Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish. Yevropa ta'lim fanlaridagi tadqiqot va mulohaza jurnali, jild, 8(7).
10. Xudoynazarov, E. M., & Bobojonov, A. B. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarda mantiqiy fikrlarni jonlantirishga qaratilgan innovatsion harakatlar.
11. Xudoynazarov, E. M., Esonov, N. A., va Qo'chqorov, M. HA. Muqobil o'qitish usullarining afzalliklari.
12. RIVOJLANTIRISH METODIKASI T.: 2025-yil
13. Tanqidiy fikrlash asoslari va pedagogic metodikasi. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti
14. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития: пособие для учителя. – СПб; Альянс "Дельта", 2003.